

YIGIRMANCHI ASR INGLIZ VA O'ZBEK NASRIDA SHAXS ERKINLIGINING MILLIY VA MADANIY XUSUSIYATLARI

Temirov Navro'zbek Ulug'murot o'g'li,

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

G-mail: navrozbek.temirov9077@gmail.com

ORCID: [0009-0002-8439-7465](https://orcid.org/0009-0002-8439-7465)

Annotatsiya. Mazkur maqolada yigirmanchi asr ingliz va o'zbek nasrida shaxs erkinligi konsepsiyasining milliy va madaniy xususiyatlari qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida erkinlik tushunchasining turli madaniy muhitlarda turlicha semantik mazmun kasb etishi, uning tarixiy tajriba, ijtimoiy tuzilma hamda mentalitet bilan uzviy bog'liqligi aniqlanadi. Ingliz nasrida erkinlik individual tanlov, shaxsiy mustaqillik va siyosiy avtonomiya bilan bog'liq holda talqin qilinadi, o'zbek nasrida esa u axloqiy mas'uliyat, jamiyat bilan uyg'unlik hamda ma'naviy yetuklik orqali ifodalanadi. Maqolada shaxs erkinligining talqini milliy madaniyat, qadriyatlar tizimi va tarixiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatib beriladi, shuningdek, ingliz va o'zbek adabiy an'analarida erkinlik tushunchasining konseptual o'ziga xosligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: shaxs erkinligi, milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar, ingliz nasri, o'zbek nasri, qiyosiy adabiyotshunoslik, individuallik, ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviyat.

Аннотация. В данной статье в сравнительном аспекте анализируются национальные и культурные особенности концепции свободы личности в английской и узбекской прозе XX века. В ходе исследования определяется, что понятие свободы приобретает различное семантическое содержание в разных культурных средах, выявляется его неразрывная связь с историческим опытом, социальной структурой и менталитетом. В английской прозе свобода интерпретируется в связи с индивидуальным выбором, личной независимостью и политической автономией, тогда как в узбекской прозе она выражается через нравственную ответственность, гармонию с обществом и духовную зрелость. В статье показано, что интерпретация свободы личности тесно связана с национальной культурой, системой ценностей и историческими условиями, а также раскрывается концептуальное своеобразие понятия свободы в английской и узбекской литературных традициях.

Ключевые слова: свобода личности, национальный менталитет, культурные ценности, английская проза, узбекская проза, сравнительное литературоведение, индивидуальность, социальная ответственность, духовность.

Abstract. This article analyzes the national and cultural characteristics of the concept of individual freedom in twentieth-century English and Uzbek prose from a comparative perspective. The study identifies that the concept of freedom acquires different semantic meanings in various cultural environments and reveals its inextricable link with historical experience, social structure, and mentality. In English prose, freedom is interpreted in connection with individual choice, personal independence, and political autonomy, whereas in Uzbek prose, it is expressed through moral responsibility, harmony with society, and spiritual maturity. The article demonstrates that the interpretation of individual freedom is closely related to national culture, the value system, and historical conditions; it also reveals the conceptual uniqueness of the notion of freedom in the English and Uzbek literary traditions.

Keywords: individual freedom, national mentality, cultural values, English prose, Uzbek prose, comparative literature, individuality, social responsibility, spirituality.

Kirish. XX asr jahon adabiyoti insoniyat tarixidagi eng murakkab ijtimoiy-siyosiy evrilishlar, global urushlar va radikal mafkuraviy qarama-qarshiliklar davri sifatida shaxs erkinligi muammosini o'zining markaziy, ekzistensial o'qiga aylantirdi. Bu davrda insonning tizim (davlat, jamiyat, mafkura) bilan to'qnashuvi shunchaki mavzu emas, balki

zamon ruhini belgilovchi bosh mezon bo‘lib xizmat qildi. Dunyo adabiy jarayonida shaxs erkinligi universal tushuncha bo‘lsa-da, har bir milliy adabiyot ushbu kategoriyani o‘zining noyob madaniy-tarixiy kodi, asriy an‘analari, diniy e‘tiqodi va ijtimoiy qadriyatlar tizimidan kelib chiqqan holda o‘ziga xos tarzda interpretatsiya qildi. Bu interpretatsiyalar zamirida milliy mentalitetning eng fundamental qatlamlari yotadi.

Ingliz adabiy an‘anasida shaxs erkinligi konsepsiyasi asrlar davomida shakllangan liberal-demokratik qadriyatlar, anglo-sakson huquqiy tafakkuri va individualizm falsafasiga tayanadi. Bu yerda erkinlik, birinchi navbatda, subyektning huquqiy va siyosiy avtonomiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz yozuvchilari (xususan, J. Oruell, O. Xakslı) uchun shaxs erkinligi – bu insonning o‘z shaxsiy makonini (privacy), fikr bildirish huquqini va individual tanlovini har qanday tashqi kollektivistik bosimdan himoya qilish qobiliyatidir. Erkinlik bu yerda “tazyiqdan xolilik” (negative liberty) tushunchasi bilan chambarchas bog‘lanib, davlat va shaxs o‘rtasidagi ijtimoiy shartnomaning buzilmasligini nazarda tutadi.

Aksincha, o‘zbek adabiyoti va estetik tafakkurida ushbu universal tushuncha mutlaqo boshqacha koordinatalar tizimida talqin etiladi. O‘zbek nasrida erkinlik muammosi Sharqona ma‘naviyatning chuqur ildizlari, jamoaviylik (kollektivizm) madaniyati va o‘tgan asr boshidagi jadidchilik g‘oyalari kontekstida o‘rganiladi. O‘zbek yozuvchisi uchun (masalan, Cho‘lpon ijodida) erkinlik faqatgina siyosiy avtonomiya emas, balki ruhning poklanishi, iymoniy butunlik va jamiyat bilan uyg‘unlik orqali erishiladigan “ma‘naviy yetuklik” (positive liberty) holatidir. Bu yerda shaxs erkinligi – bu jaholat zanjiridan qutulish, ma‘rifatga erishish va o‘zligini anglash orqali millatning umumiy ozodligiga hissa qo‘shish demakdir.

Shu tariqa, G‘arbda shaxsning jamiyatdan ajralgan holdagi “avtonom Men”ligi ulug‘lansa, o‘zbek adabiy an‘anasida shaxsning jamiyat bilan ma‘naviy birikkan holdagi “komil inson”likka intilishi erkinlikning eng oliy ko‘rinishi sifatida ta‘riflanadi. Bu qiyosiy farqlarni o‘rganish yigirmanchi asr adabiyoti tarixidagi inson konsepsiyasini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Nazariy metodologik asos sifatida I. Berlinning “Erkinlikning ikki konsepsiyasi” (negative va positive liberty) asari hamda E. Frommning “Ozodlikdan qochish” tadqiqotlari olindi .[1]

Ingliz adabiyotshunosligida J. Oruell ijodi orqali shaxs va tizim o‘rtasidagi diskursiv ziddiyatlar R. Fauler tomonidan “lisoniy determinizm” nuqtai nazaridan tadqiq etilgan.[2] O‘zbek adabiyotshunosligida esa A. Cho‘lpon asarlaridagi erkinlik konsepsiyasi N. Karimov, D. Quronov va B. Karimovlar tomonidan jadidchilik estetikasi va milliy ozodlik harakati kontekstida keng o‘rganilgan.[3] Biroq, ikki milliy nasrdagi erkinlik talqinining madaniy-tipologik qiyosi hali tizimli ravishda amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada qiyosiy-tipologik tahlil, madaniy-tarixiy interpretatsiya hamda komponent tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti

sifatida J. Oruellning “Animal Farm” (Molxona) va A. Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanlari tanlab olindi.

Tahlillar va natijalar. Ingliz madaniy-tarixiy muhitida erkinlik (Liberty/Freedom) tushunchasi, eng avvalo, shaxsning har qanday tashqi – davlat, cherkov yoki jamoaviy mafkura tazyiqlaridan mutlaq xoli bo‘lishi hamda o‘z taqdirini mustaqil belgilash borasidagi daxlsiz huquqi sifatida konseptuallashadi. Ushbu tushuncha ingliz individualizmining asosi bo‘lib, u subyektning suverenitetini oliy qadriyat darajasiga ko‘taradi.

J. Oruell ijodida bu konsepsiya “shaxsiy makon” (privacy) va “fikr hamda so‘z erkinligi” kategoriyalari orqali lisoniy va obrazli ifodasini topadi. Ingliz nasrining o‘ziga xos tipologik xususiyati shundaki, unda erkinlik shaxsning jamiyatdan ajralgan, o‘zining “ichki qo‘rg‘oni”ga ega bo‘lgan mustaqilligi sifatida talqin etiladi. Oruell o‘zining “Molxona” (Animal Farm) asarida erkinlikning tushkunlikka uchrashi va yo‘qolishini bevosita tilning manipulyatsiyasi (Newspeak) hamda tarixiy xotiraning o‘chirilishi bilan bog‘laydi. Yozuvchi nuqtai nazaridan, haqiqiy erkinlik – bu intellektual mustaqillikdir, ya‘ni shaxsning obektiv voqelikni hokimiyat buyurgan tilda emas, balki o‘z mantig‘i va xolis so‘zlar bilan ifoda eta olish qobiliyatidir. Tilning qashshoqlashuvi Oruell dunyosida fikrning qashshoqlashuviga, bu esa o‘z navbatida shaxs erkinligining o‘limiga olib keladi.

O‘zbek adabiy-estetik an‘anasida shaxs erkinligi tushunchasi qadimiy “erk” konsepsiyasiga borib taqaladi va u G‘arbdan farqli o‘laroq, axloqiy poklik hamda ijtimoiy mas‘uliyat bilan uzviy dialektik bog‘liqlikda yuzaga chiqadi. Sharqona dunyoqarashda mutloq individualizm begona element hisoblanib, erkinlik insonning jamiyatdan uzilib chiqishi emas, balki jamiyat ichida o‘zining ijtimoiy va ilohiy vazifasini anglab yetishi sifatida baholanadi.

A. Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida Zebi obrazining fojiasi faqatgina tashqi siyosiy asorat yoki qamoq bilan cheklanmaydi. Bu yerda yozuvchi ma‘naviy erkinlikning bo‘g‘ilishi, inson ruhiyatining jaholat va turg‘unlik iskanjasida qolishi fojiasini badiiy tadqiq etadi. O‘zbek nasrida erkinlik uchta fundamental qatlamda namoyon bo‘ladi: nafs ustidan g‘alaba: tasavvufiy an‘analarga ko‘ra, eng buyuk hurlik insonning o‘z nafsini yengishi va dunyoviy kishanlardan ruhan ozod bo‘lishidir. Ma‘rifat va uyg‘onish: Jadidchilik estetikasi nuqtai nazaridan, erkinlik – bu millatning jaholat uyqusidan uyg‘onishi va ilm-fan orqali o‘zligini anglashi demakdir. Ijtimoiy-axloqiy burch: Erkinlik shaxsning oila, xalq va vatan oldidagi burchini ixtiyoriy hamda anglangan holda bajarishi orqali realizatsiya qilinadi. Shunday qilib, o‘zbek nasrida shaxsning erkinligi uning ijtimoiy muhitdan izolatsiyalanishi (ajralishi) emas, balki aynan o‘sha jamiyatning bir bo‘lagi sifatida o‘zining ma‘naviy “Men”ini topishi, botiniy olamini yuksaltirishi sifatida talqin qilinadi.

Agar Oruell qahramonlari uchun erkinlik tashqi tizimning aralashmasligini talab qilish bo‘lsa, Cho‘lpon qahramonlari (masalan, Miryoqubning evrilishlari) uchun erkinlik

– bu ichki dunyoning kengayishi va ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan ma'naviy isyonkorlikdir. Ingliz nasrida erkinlik huquqiy-ratsional kategoriya, o'zbek nasrida esa etik-metafizik hodisa sifatida xarakterlanadi. Bu madaniy farqlar yigirmanchi asrning ikki buyuk adibining asarlarida inson fojiasini tasvirlashdagi o'ziga xos lisoniy va obrazli uslublarini belgilab bergan.

Madaniy parametr	Ingliz nasri (J. Oruell)	O'zbek nasri (A. Cho'lpon)
Erkinlik asosi	Individual huquqlar	Axloqiy mas'uliyat va iymon
Ziddiyat markazi	Shaxs va davlat (Tizim)	Shaxs va jaholat (Muhit)
Maqsad	Siyosiy mustaqillik	Ma'naviy poklanish va ma'rifat
Ramziy ifoda	So'z va mantiq erkinligi	Nur, quyosh, uyg'onish (Kunduz)

Ingliz va o'zbek nasrida shaxs erkinligini cheklovchi destruktiv kuchlarning tabiati tubdan farq qiladi. Ingliz adabiyotida, xususan, Jorj Oruellning antiutopik diskursida erkinlikning dushmani sifatida tizimli totalitarizm namoyon bo'ladi. Bu yerda shaxs erkinligi tashqi va ongli ravishda qurilgan mexanizm – partiya yoki mafkuraviy apparat tomonidan repressiv usullar bilan cheklanadi. Erkinlikning yo'qolishi bu yerda ijtimoiy-huquqiy hodisa bo'lib, shaxsni tashqi nazorat (Big Brother) orqali manipulyatsiya qilishga qaratilgan. Aksincha, o'zbek adabiyoti an'anasida, ayniqsa Abdulla Cho'lpon ijodida, shaxs erkinligini bo'g'uvchi kuch sifatida siyosiy tuzumdan ko'ra mudhishroq bo'lgan ijtimoiy turg'unlik, ma'rifatsizlik (jaholat) va milliy ongning sustligi maydonga chiqadi. Cho'lponning “Kecha va kunduz” romanida tasvirlangan “Kecha” – bu shunchaki mustamlakachilik emas, balki xalqning o'z ichidan chiqqan mutaassiblik, xurofot va ma'naviy qashshoqlikdir. Bu yerda erkinlik shaxsning faqat tashqi dushman bilan emas, balki asrlar davomida shakllangan psixologik qullik va turg'un muhit (mental stagnation) bilan to'qnashuvda namoyon bo'ladi. Erix Frommning “Ozodlikdan qochish” (Escape from Freedom) nazariyasi nuqtai nazaridan yondashilsa, qahramonlarning ushbu tazyiqlarga bo'lgan munosabati ham milliy mentalitetga xos tarzda farqlanadi. Ingliz qahramonlari, qoidaga ko'ra, tizimga qarshi faol ratsional isyon qiladi yoki jamiyatdan butunlay begonalashgan holda skeptik pozitsiyada turadi. Masalan, “Molxona”dagi Benjamin (eshak) obrazi – bu g'arbcha intellektual skeptitsizmning timsolidir; u sodir bo'layotgan voqelikning mohiyatini anglaydi, ammo tizimning o'zgarmasligiga ishonib, passiv, biroq ongli masofani saqlaydi. Uning erkinligi – bu intellektual yolg'izlikdir. Boshqa tomondan, o'zbek qahramonlari, xususan Miryoqub obrazi misolida, erkinlikni tashqi siyosiy kurashdan ko'ra, ko'proq ichki olamni qayta qurish va ruhiy evrilish orqali izlaydi. Miryoqubning evolyutsiyasi – bu jaholat dunyosidan ma'rifat va haqiqiy insoniy tuyg'ular (muhabbat) dunyosiga o'tish jarayonidir. Uning uchun ozodlik – bu o'zligini anglash va ma'naviy ma'rifat orqali ijtimoiy botqoqdan yuqori ko'tarilishdir. Bu holat bevosita o'zbek xalqining mentalitetiga xos bo'lgan sabr-toqat, hikmat va bosiqlikka

tayanish xususiyatidan kelib chiqadi. Sharqona dunyoqarashda shaxsning erkinligi ko'pincha shiddatli tashqi isyonda emas, balki uzoq vaqt davom etadigan botiniy poklanish va milliy uyg'onish pafosida namoyon bo'ladi. Cho'lponning mahorati shundaki, u shaxs erkinligini ijtimoiy-siyosiy kategoriya darajasidan yuksaltirib, uni millatning tiriklik sharti va ma'naviy najoti sifatida talqin etgan.

Xulosa. Yigirmanchi asr jahon adabiyoti tarixida o'chmas iz qoldirgan ingliz va o'zbek nasrining qiyosiy-tipologik tahlili shaxs erkinligi tushunchasining milliy-madaniy interpretatsiyasida o'ziga xos va bir-birini to'ldiruvchi xususiyatlarni aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga xizmat qiladi: ingliz nasrida erkinlik konsepsiyasining ratsional-huquqiy tabiati. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ingliz adabiy diskursida (xususan, J. Oruell ijodida) erkinlik – bu subyektning har qanday tashqi ijtimoiy-siyosiy tizimdan, mafkuraviy bosimdan hamda kollektivistik nazoratdan huquqiy va intellektual avtonomiyasidir. Bu yerda shaxs erkinligi insonning o'z "Men"ini davlat apparatidan ajratgan holda saqlab qolishi, shaxsiy makon daxlsizligini ta'minlashi va obektiv mantiqqa tayanib fikrlash qobiliyati sifatida baholanadi. G'arb adabiy an'anasi uchun erkinlik – bu birinchi navbatda individning huquqiy subyekt sifatidagi suverenitetidir. O'zbek adabiyotida, ayniqsa A. Cho'lpon asarlarida erkinlik tushunchasi faqatgina tashqi asoratdan qutulish emas, balki shaxsning ma'naviy kamoloti, ruhiy poklanishi va milliy o'zligini anglash jarayoni sifatida talqin etiladi. O'zbek nasri qahramonlari uchun erkinlik – bu ichki jaholat iskanjasidan chiqish, ma'rifat nuriga intilish va jamiyat bilan uyg'unlikda o'z insoniy mohiyatini namoyon etishdir. Bu yerda individualizm emas, balki ma'naviy yetuklik orqali erishiladigan milliy uyg'onish pafosi ustuvorlik qiladi. Qiyosiy tahlil ikkala milliy adabiyotda ham erkinlikning yo'qolish mexanizmlari o'rtasida o'xshashliklar mavjudligini ko'rsatdi. Ikkala adabiyotda ham shaxs erkinligining inqirozi "so'zning qadrsizlanishi" (til manipulyatsiyasi), haqiqatning deformatsiyasi va "tarixiy xotira yo'qolishi" orqali tasvirlanadi. Biroq, ushbu jarayonlarning badiiy ifoda vositalari milliy qadriyatlar tizimi bilan farqlanadi: G'arb nasrida bu jarayon sovuq ratsionalizm, mantiqiy paradokslar va siyosiy satira orqali ochib berilsa, Sharq (o'zbek) nasrida metafizik pafos, ramziylik, botiniy psixologizm va lirik-falsafiy mushohada orqali ifodalanadi. Shaxs erkinligi muammosi har bir milliy adabiyotda o'sha xalqning dunyoqarash silsilasi bilan bevosita bog'liq. Ingliz adabiyotidagi "avtonomiya" va o'zbek adabiyotidagi "ma'rifiy uyg'onish" modellari o'rtasidagi farqlarni o'rganish globallashtirish davrida milliy o'zlikni saqlab qolish va inson huquqlari hamda ma'naviy qadriyatlar muvozanatini anglashda muhim nazariy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Fromm, E. *Escape from Freedom* / E. Fromm. – New York : Holt, 1941. – 256 p.
2. Fowler, R. *The Language of George Orwell* / R. Fowler. – London : Macmillan, 1995. – 162 p.
3. Karimov, B. *Cho'lpon va zamon* / B. Karimov. – Toshkent : Yangi asr avlodi, 2002. – 180 b.